

NATIONALENCYKLOPEDIN 2000

Tomas Kroksmark

didaktik (fr. grek. *didaskalia*; lära, undervisning, *didásko*; lära, undervisa, *didáskein* med den dubbla betydelsen undervisa/lära sig; *didáskalos*; lärare). Termen didaktik är en latinisering från grekiskan och används i modernt nordiskt och europeiskt språkbruk för att beteckna ett specifikt forsknings- och undervisningsområde: *läran om undervisning; undervisningslära; undervisningens och inlärnings teori och praktik*. Didaktisk forskning bedrivs genom historiska, systematiska och empiriska studier. Termen didaktik är relativt ovanlig förekommande i den anglosaxiska språkgemenskapen, där den närmast motsvaras av termen 'pedagogy', under det att svenskans och tyskans 'pedagogik'/pädagogik' har sin motsvarighet i 'education'. Under senare år märks nya svenska synonymer till didaktik som 'lärande', 'pedagogiskt arbete' och 'utbildningsvetenskap'.

Didaktiken som forsknings- och undervisningsområde utgör vid lärosäten i Sverige egen disciplin eller definieras som en del av pedagogiken. En betydande del av området är knutet till forskning relaterad till lärarutbildningarna men också till andra yrkesutbildningar vid universitet och högskolor som har någon form av undervisning och lärande som innehåll.

Historia

Ordet didaktik användes redan av Homeros och senare av Platon för att beskriva den undervisningsmetod som Sokrates kallade *majevtik*. I den judiska idétraditionen används termen sparsamt i Gamla Testamentet för att i en explosionsartad omfattning anlitas då evangelisterna beskriver Jesu undervisande gärning.

I mera systematisk mening infördes didaktiken i Europa under 1600-talet. Av de mest namnkunniga introduktörerna märks holsteinaren Wolfgang Ratke (1517-1632), som i arbetet *Memorial* (1613) föreslog en undervisningsmetod (metodus didacticus) som skulle reformera lärarnas arbete i skolan. Av historiker hålls dock Johan Amos Comenius/Jan Amos Komensky (1792-1670) från Mähren, som den som på ett avgörande sätt bidrog till att didaktiken etablerades på allvar. I hans omfattande didaktiska produktion märks *Didactica Magna* (1630-32), utgiven på latin i samlingsverket *Opera Didactica Omnia* (1657), som ett av de för områdets etablering mest betydelsefulla. Comenius grundtanke om att undervisning konstitueras i enheten innehåll-metod (vad-hur) har kommit att lägga grunden till vad som än idag benämns som den comenianska didaktiktraditionen. Som efterföljare märks J. J. Rousseau (1712-1778), J. H. Pestalozzi (1746-1827) och i viss mån John Dewey (1859-1952). Idag omnämns den inte sällan i termer av en filosofiskt orienterad, humanvetenskaplig didaktik.

Didaktiken kom under 1800-talet att få en kompletterande möjlighet genom den tyske filosofen och pedagogen Johann Freidrich Herbart (1776-1841). I två arbeten, *Allgemeine Pädagogik* (1806) och *Umriss pädagogischer Vorelesungen* (1835), lägger Herbart ut den första vetenskapligt grundade didaktiken, som gör systematisk skillnad mellan undervisningens innehåll (vad) och dess metod (hur). Den förstnämnda utgörs av den praktiska filosofin (etiken), som anger bildningens mål, den senare av psykologin, som anger vägen, medlen och hindren. Därmed är två systematiskt skilda didaktikbegrepp etablerade i Europa. Dessa gav, var för sig eller i kombination, upphovet till en mycket omfattande flora av inriktningar inom didaktiken. På en övergripande nivå går det under 1900-talet, att skilja mellan *behavioristisk didaktik*, *dialektisk-materia-*

listisk didaktik, humanvetenskaplig didaktik, kritisk-teoretisk didaktik, kritisk rationell didaktik, neopositivistisk didaktik, strukturalistisk didaktik och symbolisk-interaktionistisk didaktik. I samtida tysk didaktik yttrar sig detta i bl.a. *bildningsteoretisk didaktik* (Wolfgang Klafki före 1980), *exemplarisk didaktik* (Hans Scheuerl), *genetisk didaktik* (Martin Wagenschein), *informationsteoretisk didaktik* (Felix von Cube), *kommunikativ didaktik* (Klaus Schaller), *kritisk-konstruktiv didaktik* (Wolfgang Klafki efter 1980), *undervisningsteoretisk didaktik* (Paul Heimann) och *fenomenologisk didaktik* (Käte Meyer-Drawe). I svensk nutida didaktik går det att skilja mellan fyra huvudfundament för didaktik; filosofisk, pedagogisk, sociologisk och psykologisk. Dessa yttrar sig bl.a. i *livsvärldsfenomenologisk didaktik, sambällskritisk och reflekterade didaktik, läroplansteori och fenomenografisk didaktik*, där även postmodern teoribildning med feministiska, multi-etniska och kulturteoretiska förtecken är i utveckling.

Didaktiken grundläggande frågor

De tyska didaktikerna Werner Jank & Hilbert Meyer (1991) gör en uppdelning av didaktiken i en snävare och i en vidare avgränsning. Då förs de klassiska frågorna in först, om *vad* skall undervisningen innehålla och *hur* skall detta göras tillgängligt (för någon). Därutöver införs frågorna: *vem* är det som skall lära (analyser av den lärande människan); *när* skall man lära (sekvenseringsanalyser); *med vem* skall man lära (gruppdynamiska analyser); *var* skall man lära (analyser av det didaktiska rummet); *genom vad* skall man lära (läromedelsanalyser, multimedia); *varför* skall man lära (legitimitetsanalyser); *för vad* skall man lära (målanalyser) och *vem bestämmer lärandet* (makt/kontrollanalyser). Didaktiken omfattar också ett viktigt område som rör planering av utbildning och undervisning på statlig eller nationell nivå. Inom denna avgränsning behandlas särskilt frågor kring samhällets planläggning, syfte och motiv för utbildning och medborgarfostran, genom analyser av ideologiska utgångspunkter, politiska motiv etc som visar sig i den statliga och kommunala styrningen, dimensioneringen och planeringen av utbildningssystem och skola.

En central aspekt inom didaktiken rör *planering* av utbildning och undervisning. Exkluderas detta element från didaktiken återstår en snävt teknisk syn angående mål och medel. Planering rör såväl samhällets planläggning av utbildning och medborgarfostran i stort som lärares planering av undervisning och elevers planering av sina aktiviteter.

Ett av didaktikens centrala områden rör därför såväl undervisningens utformning som olika aspekter på lärande och de kulturella redskap som används, d.v.s. hur utbildningsmedia/läromedia representerar den kunskap som erbjuds eleverna. - läromedelsforskning.

Allmän didaktik

Didaktiken kan delas in med avseende på olika innehållsliga intressen. Ett sådan är allmän didaktik, som konstitueras genom att det är allmänna eller övergripande frågor inom didaktiken som står centrala. Med allmän avses då alla frågor som inte är underordnade eller explicit underställda specifika avgränsningar, som till exempel ämnen, discipliner, yrken, stadier, åldrar eller liknande, utan där kunskapsutvecklingen är tvärvetenskapligt relaterad, ämnesöverskridande eller eljest transformativ.

Ämnesdidaktik – temadidaktik – fackdidaktik

Ämnesdidaktiken (jfr begreppet ”fackdidaktik”, vilket har anknytning till danskans och norskans ”fag-didaktik” och tyskans ”fach-didaktik”) kan riktas mot eller underordnas specifika avgränsningar, bl.a. mot olika discipliner, t ex matematikdidaktik, mot skolämnen, t ex svenskämnet didaktik, mot områden, t ex informationstekno-

logins didaktik, mot temaområden, t ex lekens didaktik, mot fackområden, t ex lärares didaktik, mot en särskild skolform, t ex gymnasieskolans didaktik eller mot lärande organisationer (inom t ex privat näringsliv) etc. Dyliga indelningar motiveras av de specifika villkor som råder inom olika didaktiska områden. Det går till exempel att peka på grundläggande skillnader mellan ett skolämne och en universitetsdisciplin då det kommer till didaktisk forskning och kunskapsutveckling i såväl teori som i beprövad erfarenhet. På samma sätt råder grundläggande skillnader mellan matematikens didaktik och de samhällsorienterade ämnenas dito.

Den svenska didaktikens utveckling

Didaktiken i Sverige har en särskild och viktig historia. Som en av de första uppmärksammade rikskansler Axel Oxenstierna dess möjligheter. Det var i efterdyningarna av Sveriges insatser under det 30-åriga kriget som behovet av att alfabetisera svensk allmoge formulerades. Det yttersta syftet med denna var att göra svenskarna till goda protestanter. I Comenius memoarer beskrivs hur rikskanslern år 1642 förhöörde honom om didaktiken under två dagar i Stockholm. Där han fö. mötte också drottning Kristina. Förhöret resulterade i att Comenius anmodades att skriva läromedel att användas i svenska skolor.

Från år 1802 kunde lärare för första gången examinera i didaktik vid de svenska universiteten i Uppsala, Lund och Åbo. Denna möjlighet gavs fram till 1820-talet då den efter ett kungligt brev upphörde. Till pionjärgruppen som undervisare i didaktik hörde docenten Anders Otto Lindfors i Uppsala och professor (och riddaren) Mathias Fremling i Lund. Den första gradualavhandlingen inom en didaktisk avgränsning framlades i Uppsala den 28 mars 1894 av Carl Oscar Dufvenberg: *Modersmålet som centralt läroämne*.

Även innehavaren av den första (1910) pedagogikprofessuren i Sverige Bertil Hammer (1877-1929) arbetade med grundläggande didaktiska frågeställningar. Från mellankrigstiden och fram till i början av 1980-talet var emellertid didaktiken i det närmaste helt osedd i svensk forskning. Detta är unikt i en jämförelse med övriga Norden och flera av de europeiska länderna. Orsakerna till detta diskuteras men allmänt anses att pedagogikämnets dominerande position, med betydande testpsykologisk orientering under nämnda period, helt trängde undan möjligheterna och intresset för didaktiken. Det var genom att lärarutbildningarna under 1977 integrerades i universiteten och därmed underställdes vetenskapliga krav, som didaktiken föreslogs som lärarutbildningens och lärarnas vetenskapsområde. Detta förhållande kan förklara varför didaktiken i en jämförelse med övriga Europa är relativt sparsamt representerad vid våra universitet och högskolor. Det är främst inom lärarutbildningarna som didaktiken med tillhörande svenska synonymer kommit att bilda vetenskaplig grund. Numera finns professorer i didaktik vid Göteborgs universitet och vid Lärarhögskolan i Stockholm, i 'pedagogiskt arbete' vid universiteten i Linköping och Umeå och vid Högskolan i Jönköping, i 'lärande' vid Luleå tekniska universitet och vid Högskolan i Norrköping. Professorer i 'pedagogik med inriktning mot didaktik' finns vid Högskolan i Växjö samt vid Linköpings universitet.

Tomas Kroksmark

Professor i didaktik

Göteborgs universitet

Litteraturförslag:

Arfwedson, G & Arfwedson, G. *Undervisningens teorier och praktiker* (1998)

Bengtsson, & T. Kroksmark, T. *Allmänmetodik allmändidaktik* (1994);

Blankertz, H. *Theorie und Modelle der Didaktik* (1974; på svenska *Didaktikens teorier och modeller*, 1987);
Comenius, J. A. *Didactica Magna – Stora undervisningsläran* (1657/1999);
Jank, W & Meyer, H. *Didaktische Modelle* (1991);
Kroksmark, T. *Didaskalos* (1996);
Kroksmark, T. *Didaktiska strövtåg*. (1998);
Kochan, D. C. *Allgemine Didaktik, Fochdidaktik Fachwissenschaft* (1972);
Marton, F. *Fachdidaktik I-III* (red. 1986);
Schnack, K. *Fagdidaktik og Almendidaktik* (red. 1993).